

Володимир Бараняк
Національний університет “Львівська політехніка”,
Іститут права, психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
кандидат хімічних наук, доцент,
baranyakvm@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6161-7862

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ШАХРАЙСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2021.32.108>

© Бараняк В., 2021

У статті досліджено особливості підготовки до допиту потерпілого від шахрайства, суть криміналістичних аспектів діяльності під час підготовки до допиту потерпілого, залежність змісту цього процесу від виду злочину, слідчої ситуації, що склалася, проміжку часу між прийняттям рішення про проведення допиту й самим допитом. Акцентовано увагу на вивченні матеріалів кримінального провадження, що дає можливість встановити спосіб учинення шахрайства, дозволяє слідчому наочно уявити подію злочину, визначити коло питань, що дозволяють з'ясувати недостатні відомості про механізм вчинення злочинного діяння.

Розглянуто питання щодо вибору місця допиту, вибору способу виклику на допит, відбору речових доказів, інших матеріалів і об'єктів, необхідних для допиту, вивчення спеціальних питань, якщо під час допиту необхідні певні знання в науці, мистецтві, техніці та ремеслі, забезпечення майбутнього допиту необхідними технічними засобами та матеріалами фіксації його ходу й результатів.

Також визначено особливості складання плану допиту, що є завершальною ланкою в підготовці до допиту й у криміналістичному аспекті є плануванням процесу допиту. На цій стадії підготовки окреслюється коло питань, які потребують відповідей, формулюються трактування питань із огляду на інтелект і життєвий досвід допитуваного, визначається вибір лінії поведінки слідчого на основі отриманої в період підготовки інформації про передбачувану позицію потерпілого на досудовому слідстві, а також визначаються шляхи встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Ключові слова: допит, потерпілий, шахрайство, підготовка до допиту, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Залежно від психологічних особливостей та поведінки під час розслідування кримінального провадження потерпілий від шахрайства може зайняти різну позицію: від активної допомоги слідчому з метою повного розкриття злочину до негативної, що полягає у перешкодженні встановленню істини у справі. Із огляду на інформацію про особу потерпілого від шахрайства та її психологічні особливості слідчий може передбачити, як буде поводити себе потерпілий на досудовому слідстві, яку позицію у справі він займе, чи не стане це перешкодою для всебічного розслідування злочину.

Під підготовкою до слідчої дії, на наш погляд, варто розуміти комплекс заходів, що передують основній дії, спрямованій на прогнозування, мінімізацію перешкод і створення умов для її ефективного проведення.

До того ж, який би не був малий проміжок часу між прийняттям рішення про проведення допиту потерпілого, до нього необхідно готуватися. Здебільшого це стосується первинного допиту потерпілого, коли слідчий перебуває в стані “цейтноту”, проте саме цей вид допиту потребує ретельної підготовки. На цьому етапі встановлюється психологічний контакт слідчого з допитуваним, не з’ясовано, яку позицію займе потерпілий на досудовому слідстві, не вивчена особа потерпілого, її психологічні особливості, існує інформаційна невизначеність щодо події злочину, обставин, що сприяли вчиненню злочинного діяння, ступінь провини самого потерпілого у скоєному відносно нього злочині.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженням питання проведення допиту присвячено наукові праці вчених, як-от Р. С. Белкіна, А. В. Дулова, М. І. Порубова, А. А. Леві, Ю. А. Горінова, В. Ю. Шепітька, М. І. Панова, В. О. Коновалової та ін.

Метою статті є дослідження особливостей підготовки до допиту потерпілого від шахрайства.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичні аспекти діяльності під час підготовки до допиту потерпілого, на думку більшості криміналістів, полягають у вивченні матеріалів кримінального провадження; вивченні особи допитуваного; виборі місця та часу проведення допиту; способу виклику на допит; забезпеченні майбутнього допиту необхідними технічними засобами та матеріалами фіксації його ходу та результатів; відборі речових доказів, інших матеріалів і об’єктів, необхідних для допиту; вивченні спеціальних питань, якщо під час допиту будуть потрібні певні знання в науці, техніці й ремеслі. Процес підготовки до розглянутої слідчої дії закінчується розробкою уявної моделі процедури допиту, лінії поведінки слідчого, прийомів допиту з урахуванням прогнозу розвитку ситуації під час допиту, а також складанням плану допиту, в якому повинні бути відображені його завдання, питання, що підлягають вирішенню та інші його моменти на розсуд слідчого.

Розглянемо деякі з аспектів підготовки до допиту потерпілого більш детально, хоча зміст цього процесу залежно від виду злочину, слідчої ситуації, що склалася, проміжку часу між прийняттям рішення про проведення допиту і самим допитом буде різним.

Вивчення матеріалів кримінального провадження. Не викликає сумніву той факт, що слідчий повинен детально вивчити матеріали кримінального провадження, навіть на первинному допиті, коли він проводиться відразу після вчинення злочину. Знання способу вчинення шахрайства дозволяє слідчому наочно уявити подію злочину, визначити коло питань, що дозволяють з’ясувати недостатні відомості про механізм вчинення злочинного діяння. Зібрана при цьому інформація також є матеріалами провадження, хоча на цьому етапі в належному вигляді не оформлена. Тому чітка й ефективна взаємодія слідчого та органу дізнання дозволяє отримати більший обсяг інформації на початковому етапі розслідування й активно використовувати її під час підготовки до допиту.

Більш досконале вивчення матеріалів провадження потрібно під час підготовки до наступних допитів потерпілого. При цьому слідчий повинен не просто знати, а й вільно орієнтуватися в матеріалах провадження.

Наочний приклад значення підготовки до проведення допиту, у тому числі й необхідності вивчення провадження загалом, приводить Н. І. Порубов, цитуючи Л. Р. Шейніна: “Підготовленість слідчого була разуючою. Він напам’ять, жодного разу не збившись, сипав датами, іменами, довідками, тут же підкріплюючи свої заяви справжніми документами. ... І це вражало обвинуваченого не менше, а може, і більше, ніж самі документи” [1].

Вибір місця і часу проведення допиту. Питання про місце допиту потерпілого, як і свідка, визначено кримінальним процесуальним законом – це місце провадження слідства. Однак та ж норма передбачає можливість проведення цієї слідчої дії на місці перебування допитуваного. Інакше кажучи, допит потерпілого може бути проведений у службовому кабінеті, на місці події, за місцем проживання, у лікувальному закладі.

При виборі місця, де доцільніше допитати потерпілого, слідчий повинен керуватися не тільки ситуацією, що склалася, тактичними міркуваннями, а й враховувати фізичний і психологічний стан особи, чий показання необхідно отримати.

Допитати потерпілого за місцем проживання, на нашу думку, потрібно з морально-етичних міркувань, причому не тільки у тих випадках, якщо потерпілий похилого віку або хворий і перебуває вдома, але й в тих ситуаціях, коли він перебуває у “напруженому” емоційному стані, наприклад, боїться помсти з боку особи, яка вчинила злочинне посягання.

Практично всі криміналісти, які займаються проблемами допиту, вказують на те, що в кабінеті, де планується провести допит, повинні бути створені умови для того, щоб не відволікати увагу допитуваного: забезпечено тишу, вжиті заходи, щоб не заважали телефонні дзвінки та люди, що входять у приміщення. Відзначають при цьому, що в кімнаті, де проводиться допит, не повинно бути нікого, крім слідчого й допитуваного, за винятком випадків, передбачених законом обов’язкової або альтернативної участі третіх осіб, наприклад, законного представника або перекладача.

Безумовно, допит “віч-на-віч” сприяє встановленню психологічного контакту, допомагає допитуваному зосередитися, пригадати всі обставини події, яку він сприймав раніше. Однак цю тактичну вимогу дуже важко, а часом просто неможливо здійснити на практиці. Оскільки в службовому кабінеті розташовуються декілька слідчих, особливо це стосується слідчих підрозділів органів внутрішніх справ, а тому неможливо домовитися з іншими слідчими, як пропонує Н. І. Порубов, “хто на який час викликає людей для допиту чи проведення інших слідчих дій”. При цьому найчастіше службові кабінети не оснащені звуконепроникними перегородками, що навіть за відсутності сторонніх осіб не забезпечує тиші і заважає проведенню допиту.

Вибір способу виклику на допит. При виборі способу виклику на допит також необхідно враховувати психологічні особливості особи, оскільки правильно обраний спосіб виклику потерпілого є одним з умов встановлення психологічного контакту між слідчим і допитуваним. Зазвичай потерпілий викликається на допит повісткою, але в деяких випадках, особливо якщо людина дуже емоційно нестійка, вразлива, краще скористатися телефоном. Якщо немає підстав побоюватися, що потерпілий не з’явиться за викликом слідчого, варто утриматися від попередження про привід, яке є в стандартному бланку повістки та може налаштувати допитуваного проти слідчого.

Відбір речових доказів, інших матеріалів і об’єктів, необхідних для допиту. Цей аспект характерний для підготовки наступних допитів потерпілого, бо під час первинного допиту, зазвичай, речові докази та інші матеріали відсутні, їх недостатньо або вони не досліджені.

Слідчий повинен оцінити наявні у справі докази з точки зору доказової інформаційності. Після чого вибрати ті докази, які знадобляться під час допиту, визначити тактичну послідовність пред’явлення їх допитуваному, визначити можливий ефект від моменту їх пред’явлення, а також продумати тактику пред’явлення доказів і на основі цього розташувати їх на робочому місці.

Вивчення спеціальних питань, якщо в процесі допиту необхідні певні знання в науці, мистецтві, техніці й ремеслі. На етапі підготовки до допиту, якщо його предметом є спеціальні питання, слідчий повинен визначити коло питань, які вимагають знань в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. Причому не тільки визначити перелік питань, а й ознайомитися з відповідною літературою або проконсультуватися зі спеціалістами в даній галузі. *Забезпечення майбутнього допиту необхідними технічними засобами та матеріалами фіксації його ходу і результатів.* Залежно від того, якими способами будуть фіксуватися хід і результати слідчої дії, слідчий повинен підготувати відповідні технічні засоби. Оскільки основним засобом фіксації будь-якого слідчої дії, і допит потерпілого не є винятком, відповідно до кримінального процесуального законодавства є

протокол, то під час підготовки до проведення допиту потрібно насамперед приготувати бланк протоколу допиту потерпілого, а також аркуші чистого паперу та приладдя для письма.

Додатковими засобами фіксації показань є аудіо- і відеозапис. Рішення про застосування аудіо- чи відеозапису під час допиту потерпілого приймає слідчий. А. А. Леві і Ю. А. Горінов, спираючись на результати аналізу сформованої практики застосування технічних засобів для фіксації ходу і результатів допиту, виділяють наступні випадки ефективного використання цього виду фіксації: а) показань осіб, які перебувають у небезпечному для життя стані; б) показань осіб, які з яких-небудь поважних причин, крім зазначених вище, скоріш за все не зможуть з'явитися в суд (наприклад, які виїжджають у тривале відрадження); в) показань окремих категорій потерпілих і свідків, які часто ухиляються від явки в суд; г) показань неповнолітніх; д) допиту, проведеного за участю перекладача, що дозволяє надалі перевірити правильність перекладу при посилянні на його неточність як на підставу для зміни показань; е) допитів осіб, які через наявні у них фізичні вади або з огляду на малограмотність не зможуть прочитати протокол. Прослуховування фонограми дозволяє їм бути впевненими, що свідчення записані правильно, і в разі необхідності вони можуть зробити доповнення й уточнення; ж) показань осіб, психічна неповноцінність яких викликає сумнів, у зв'язку з чим призначається психіатрична експертиза; з) проведення найбільш важливих допитів у порядку виконання окремого доручення, що дозволяє слідчому, який виніс окреме доручення, отримати більш повне уявлення про допит; і) показань у випадках, коли з врахуванням ситуації, що склалася у справі, характеристики особи й поведінки допитуваного можна припускати, що надалі він змінить свої показання [2]. Однак практика показує, що через недосконалу регламентацію застосування аудіо- та відеозапису для фіксації ходу й результатів слідчої дії, що забирає у слідчого значну кількість часу, змушує його відмовлятися від проведення фіксації за допомогою технічних засобів. Незважаючи на цю обставину, видається доцільним обов'язково використовувати цей вид фіксації в тому випадку, якщо є дані припускати, що допитуваний займе протиборчу позицію або схильний змінювати показання.

Під час прийняття рішення щодо використання додаткових засобів фіксації слідчий повинен на стадії підготовки до допиту підготувати технічні засоби: магнітофон, диктофон, відеокамеру, за допомогою яких буде проходити фіксування показань, переконатися в їх справності. Під час застосування відеозаписуючої апаратури доцільно запросити фахівця, під час звукозапису питання щодо участі фахівця слідчий вирішує сам.

Складання плану допиту. Завершальною ланкою в підготовці до допиту у криміналістичному аспекті є планування процесу допиту. На цій стадії підготовки окреслюється коло питань, які потребують відповідей, формулюються трактування питань, з огляду на інтелект і життєвий досвід допитуваного, визначається вибір лінії поведінки слідчого на основі отриманої в період підготовки інформації про передбачувану позицію потерпілого на досудовому слідстві, а також визначаються шляхи встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Природно, що заздалегідь повний перелік питань, які належить поставити, передбачити не можна, але під час першого допиту існує типовий перелік питань, який під час складання плану необхідно наблизити до конкретного злочину. До типових питань на початковому етапі розслідування належать питання про подію злочину, особу чи осіб, які його вчинили, їх зовнішні ознаки, напрям руху з місця вчинення злочину, викрадене майно та його характерні прикмети. Під час повторного або додаткового допиту коло питань визначається метою проведення слідчої дії: це можуть бути питання про обставини, що вимагають уточнення, деталізації, а також питання для зняття протиріч у показаннях тощо.

Завершується цей етап складанням плану допиту. При цьому не має значення, в якому вигляді він буде складений: подумки або на папері, графічній чи письмовій формі, у вигляді заміток або впорядкованих записів – головне, щоб слідчий міг вільно орієнтуватися в ньому.

Із огляду на криміналістичні аспекти підготовки до допиту не можна нехтувати, як справедливо зазначає А. В. Дулов, психологічним аналізом, основною метою якого є прогнозування дій, можливої поведінки допитуваного і його мотивації.

Щоб оптимально здійснити діяльність щодо прогнозування, слідчому важливо виходити з певної чіткої послідовності, яка дозволяє проаналізувати всі елементи структури, не загубивши факторів, що можуть вплинути на хід слідчої дії.

Відповідно до цього діяльність з прогнозування відбувається в такому порядку. 1. На початку процесу підготовки необхідно чітко визначити мету майбутньої слідчої дії, яку під час проведення будь-якої слідчої дії взагалі й допиту зокрема в загальному вигляді можна звести до виявлення нових доказових фактів і перевірки вже наявних. Причому при визначенні мети слідчої дії не можна не брати до уваги прогнозовані умови, в яких буде здійснюватися дія, ставлення до неї допитуваного.

Формулювання завдань слідчої дії на початковій стадії підготовки, їх деталізація дозволяють повно провести весь комплекс заходів під час підготовки до допиту, визначити ті конкретні функції, які повинен здійснити слідчий для їх вирішення.

2. Після визначення мети слідчої дії потрібно проаналізувати умови майбутньої діяльності. Іншими словами, слідчий повинен визначити, що може бути перешкодами для досягнення накресленої мети і як їх ліквідувати. Зазначмо, що навіть, якщо несприятливі умови не можна змінити, то попереднє знання їх дає можливість підготувати себе психологічно до діяльності і в таких ситуаціях [3].

Важливу роль під час підготовки до допиту відіграє й психологічна підготовка самого слідчого, оскільки майбутня слідча дія вимагає високого ступеня концентрації психічної активності: необхідно одночасно збирати, аналізувати, зіставляти, фіксувати велику кількість різноманітної інформації. Насамперед слідчий повинен підготувати себе не тільки до активного психічного впливу на допитуваного, а й головним чином до можливого протидії з боку останнього. Для успішного подолання протидії слідчий повинен подумки “програти” хід допиту та налаштуватися на різний прояв своїх психічних властивостей і якостей: в одних випадках потрібно терпіння, в інших – гранична увага, по-третє – боротьба з дратівливістю. Це залежить від того, наскільки ретельно підготовлено слідча дія й вивчена особа потерпілого. Але в будь-якій ситуації слідчому необхідні самовладання, рішучість, наполегливість.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто підкреслити, що яким би складним не здавався на перший погляд допит потерпілого від шахрайства, він однаково вимагає серйозної підготовки. Адже часто успіх розкриття й досить якісне розслідування злочинів залежать від того, наскільки слідчий здатний тактично правильно побудувати допит потерпілого. Враховуючи, що інформація, отримана від потерпілого на первинному етапі розслідування, зазвичай, є відправною точкою в розкритті злочину, перед слідчим стоїть завдання – отримати якомога повніші відомості від особи, щодо якої вчинено злочинне діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кириленко Н. Ю. Специфика допроса подозреваемого в совершении мошенничества в сфере быта. *Людина, суспільство, держава: публічно-правовий аспект: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. “VIII Прибузькі юридичні читання”, присвяченої 15-річчю Національного університету “Одеська юридична академія” та 165-річчю Одеської школи права (м. Миколаїв, 23–24 листоп. 2012 р.)*. Миколаїв: Іліон, 2012. С. 161–162.
2. Леви А. А., Горинов, Ю. А. Звукзапись и видеозапись в уголовном судопроизводстве. Москва, 1983. С. 31–33.
3. Дулов А. В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. Москва, 1973. С. 105–107.

REFERENCES

1. Kirilenko N. Yu. (2012). Specifika doprosa podozrevaemogo v sovershenii moshennichestva v sfere byta. Lyudina, suspilstvo, derzhava: publichno-pravovij aspekt: materiali Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konf. "VIII Pribuzki yuridichni chitannya", prisvyachenoyi 15-richchyu Nacionalnogo universitetu "Odeska yuridichna akademiya" ta 165-richchyu Odeskoyi shkoli prava (m. Mikolayiv, 23–24 listop. 2012 r.). Mikolayiv: Ilion. S. 161–162 [in Ukrainian].
2. Levi A. A., Gorinov Yu. A. (1983). Zvukozapis i videozapis v ugovnom sudoproizvodstve. Moskva. S. 31–33 [in Russian].
3. Dulov A. V. (1973). Osnovy psihologicheskogo analiza na predvaritelnom sledstvii. Moskva, 1973. S. 105–107 [in Russian].

Дата надходження: 15.10.2021 р.

Volodymyr Baranyak

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of Criminal Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor

FEATURES OF PREPARATION FOR INTERROGATION OF A VICTIM OF FRAUD

The article examines the features of preparation for interrogation of a victim of fraud, the essence of forensic aspects of activities during preparation for interrogation of the victim, the dependence of the content of this process on the type of crime, the investigative situation, the time between interrogation and interrogation. Emphasis on the study of materials of criminal proceedings, which makes it possible to establish the method of committing fraud, allows the

investigator to clearly imagine the event of the crime, to determine the range of issues to clarify insufficient information about the mechanism of the crime.

The issues of choosing the place of interrogation, choosing the method of summons for interrogation, selection of material evidence, other materials and objects necessary for interrogation, study of special issues, if during the interrogation certain knowledge in science, art, technology and craft, ensuring the future interrogation with the necessary technical means and materials to record its progress and results.

The peculiarities of drawing up the interrogation plan are also determined, which is the final link in the preparation for the interrogation and in the forensic aspect is the planning of the interrogation process. At this stage of preparation the range of questions that need answers is outlined, the interpretation of questions is formulated, taking into account the intelligence and life experience of the interrogated, the choice of the investigator's behavior is determined on the basis of information obtained during the preparation. psychological contact with the respondent.

Keywords: interrogation, victim, fraud, preparation for interrogation, tactics.